

V. VAN FEDERATIE NAAR FUSIE: 1976 - 11 oktober 1980

Het groei-model is aanvaard. Over het functioneren van de grondslag blijven verschillen van mening bestaan, maar deze behoeven op zich geen beletsel te vormen voor de ene lijst. De CHU zit nog in de oppositie, maar gaandeweg worden de scherpe kantjes daarvan afgesleten.

In de periode van federatie tot fusie staan centraal de ene lijst en de keuze van de lijsttrekker, het uitpraten van de grondslagkwestie en de politieke koers van het CDA; in CDA-jargon: de politieke hypotheek. Deze zal eerst de ene lijst en de ene lijsttrekker belasten en vervolgens de fusie.

a. De ene lijsttrekker op het tweede CDA-congres: Dries van Agt

Na Berg en Dal en Haaften blijft de vraag of en wanneer het besluit valt over de ene lijst en de ene lijsttrekker. Reeds in 1975 wordt een commissie geïnstalleerd voor het opstellen van een concept verkiezingsprogramma, onder leiding van prof. dr. B. Goudzwaard. Deze commissie stelt bovendien een beknopt Program van Uitgangspunten op, dat reeds in het voorjaar van 1976 beschikbaar is.

De titel van het verkiezingsprogramma zal luiden: „Niet bij brood alleen”. Met name de drie fractievoorzitters hebben een belangrijke rol gespeeld bij de totstandkoming hiervan, naast de invloed van de voorzitter. *Goudzwaard:*

„Het was mogelijk er gezamenlijk uit te komen door een indringend proces van interactie tussen met name de drie fractievoorzitters, die in de commissie zaten. Mijn rol was luisteren, hier en daar een brug slaan, en de toelichting schrijven (naast de eindredactie van de programapunten). Het zou evenmin geslaagd zijn, wanneer wij niet eerst gedurende drie maanden, eind 1975, een intensieve gedachtenwisseling hadden gehad over onze gemeenschappelijke uitgangspunten”.

Op 10 april 1976 vergadert de AR-Partijraad in de Amsterdamse RAI. Het Program van Uitgangspunten, dat in „Niet bij brood alleen” is opgenomen, draagt bij tot een herkenbaar christen-democratisch profiel, het Ontwerp CDA-programma behandelt actuele vraagstukken op een aansprekende wijze, maar er is geen groeiende eens-

gezindheid te bespeuren in de Tweede Kamer. De politieke hypotheek is dus niet afgelost, aldus de partijraad. Toch wordt vastgesteld de kiesverenigingen goedkeuring te vragen om met één kandidatenlijst, één program en één gemeenschappelijke verkiezingscampagne de verkiezingen van 1977 in te gaan. Maar wel onder voorwaarden: over de criteria van de kabinetsformatie, ruimte voor een wederkerige intentieverklaring en een meer eensgezind beleid van de fracties. De resolutie wordt aanvaard: 181 voor, 50 tegen.

De CHU komt op 22 mei 1976 bijeen in algemene vergadering. Een jaar daarvoor, op 7 en 8 februari had de Unie een motie-Scholten aanvaard, waarin werd gesteld, dat er geen beslissing over de ene lijst genomen kan worden gelet op de verschillen in opstelling ten opzichte van het kabinet-Den Uyl. Nu in mei 1976 verklaart voorzitter Van Verschuier dat de KVP er recht op heeft dat ARP en CHU een einde maken aan de twijfels over de ene lijst. Mede gelet op het in ontwerp gereed gekomen verkiezingsprogram vindt Van Verschuier dat de CHU nu moet besluiten die ene lijst te willen. En hij krijgt van de algemene vergadering bijval: 90% spreekt zich uit voor de ene lijst.

De KVP is door de aarzelingen van de ARP nog allerm minst gerustgesteld. Op 29 mei wordt het rapport van de commissie-Van der Top over de noodprocedure aangeboden. De partijraad aanvaardt tevens een resolutie over de ene lijst. Men wordt ongeduldig. Maar in geval van nood kan men op eigen kracht als christen-democratische partij de verkiezingen in.

De noodprocedure behoeft evenwel niet te worden aangesproken. Op 25 september gaat de AR-Partijraad toch akkoord met de ene lijst. „Voor- en tegenstanders van de ene lijst hebben veel meer dat hen bindt dan dat hen scheidt”, houdt de sinds december 1975 optredende AR-Partijvoorzitter Hans de Boer zijn gehoor voor. De AR-kiesverenigingen hadden inmiddels met grote meerderheid positief gereageerd op de hun in het voorjaar voorgelegde vraag over de ene lijst.

Inmiddels treft het presidium van het CDA voorbereidingen om tot een voorstel voor de keuze van een lijsttrekker te komen, dat voor de drie partijen aanvaardbaar is. Verschillende namen circuleren in de wandelgangen, zoals Lubbers, J. Zijlstra, Andriessen, Lanser, De Pous. De partijvoorzitters, die uiteindelijk belast worden met het doen van een voordracht, kunnen echter niet tot overeenstemming komen. De

moeilijke onderlinge verhouding tussen de fractievoorzitters maakt de keuze van één van hen onmogelijk. Dit te meer daar zij meer het verleden dan de toekomst representeren. Ook over de andere kandidaten kan men het niet eens worden, zelfs niet door onderscheid te maken tussen een kandidaat-lijsttrekker, een kandidaat-fractievoorzitter en een kandidaat-minister-president. De gedachte aan een driehoofdig lijsttrekkerschap heeft ook nog even gespeeld, maar wordt snel verlaten. Dan komt, als een verrassing, de naam van Van Agt naar voren. In die tijd nog niet zo fel door links geattaqueerd als later bijvoorbeeld bij het Menten-debat en naar aanleiding van de kwestie over de grondpolitiek. Maar evenmin een kandidaat die voor alle betrokkenen bij voorbaat de grote man van het CDA is. Hij is wel aanvaardbaar voor alle drie de partijen.

Mevrouw Leyten:

„Lubbers was voor de KVP geen serieuze kandidaat; hij was te kort nog in de politiek (alleen een paar jaar minister), had geen parlementaire en partij-politieke ervaring en had nog nooit een verkiezingscampagne van nabij meegemaakt. Andriessen en Van Agt waren beiden voor de KVP aanvaardbaar, omdat zij even lang in de landspolitiek draaiden en beiden tot volle tevredenheid van de partij, de een als eerste man van de fractie, de andere als eerste man (vice-premier) in het kabinet. (Een kandidatuur Lubbers zou een desaveu van zowel Andriessen als Van Agt hebben betekend en dat kon de KVP zich niet veroorloven met toch al de reputatie sedert Piet de Jong dat zij slordig met haar leiders omsprong.) Dat het KVP-bestuur uiteindelijk met overtuiging voor de kandidatuur-Andriessen koos, was niet alleen een kwaliteitskeuze, maar ook voor de functie. De lijsttrekker van het CDA moest in onze ogen fractieleider worden en in de Kamer blijven, kortom de duidelijke politieke leider van het CDA worden. Een lijsttrekker, die uit een kabinet komt of in een kabinet gaat, levert naderhand problemen op voor de herkenbaarheid van de partij, die vermengd wordt met de coalitiepartner. Andriessen was een ras-parlementariër, die ook graag in het parlement wilde blijven. Van Van Agt was duidelijk, dat hij niet op de eerste plaats behoefte had aan een parlementaire loopbaan. De KVP had dus niets tegen Van Agt, integendeel, Van Agt lag evenals Andriessen zeer goed in de partij, maar was duidelijk voorstander van een beleid, waarin politieke leiders in het parlement zitten en daar blijven. In de parlementaire geschiedenis zijn daar goede voorbeelden van, zoals Romme, Schouten, Oud en anderen. Toen de ARP Andriessen onaanvaardbaar bleef vinden vanwege de grondslagdiscussie en waarschijnlijk ook vanwege een machtsstrijd over

het leiderschap van de fractie met Aantjes, moest de KVP wel zwichten en kon Van Verschuier met geen betere suggestie komen dan Van Agt, die vervolgens door Steenkamp werd overtuigd om het te doen. Van Agt had de functie immers niet gezocht.”

Op het tweede CDA-congres (op 10 en 11 december 1976) in het Haagse Congrescentrum wordt de ene lijsttrekker aangewezen: mr. A. A. M. van Agt, minister van Justitie. „Vandaag gaan wij met elkaar op weg. Op hoop van zegen”, zegt hij en het CDA stort zich in zijn eerste verkiezingscampagne.

Het tweede CDA-congres, 11 december 1976 in Den Haag, wijst de lijsttrekker aan; v.l.n.r.: mr. B. W. Biesheuvel, de toenmalige Belgische premier L. Tindemans, mr. A. A. M. van Agt, T. Tolman en drs. W. K. N. Schmelzer (foto: ANEFO).

b. Parlementaire vorderingen: eerste gemeenschappelijke fractievergaderingen

De Eerste Kamerfracties van ARP, CHU en KVP besluiten op 1 januari 1976 tot gemeenschappelijke fractievergaderingen, elke dinsdagmorgen vóór de Kamerzitting. Belangrijker is wat er aan de overzijde van het Binnenhof gebeurt.

Op 2 maart wordt de eerste, dan nog incidentele, gezamenlijke vergadering gehouden van de Tweede Kamerfractie met een prozaïsch agendapunt: de fluoridering van het drinkwater (wijziging van de Waterleidingwet). Reeds eerder (vanaf juni 1972) worden er studien en bezinningsbijeenkomsten gehouden. In de loop van de kabinetsperiode-Den Uyl groeit de samenwerking onder invloed van de ontwikkelingen in de drie partijen. Het lukt bijvoorbeeld al bij de begrotingsbehandeling 1974 dat de drie sprekers van ARP-, CHU- en KVP-huize namens elkaar spreken; men verdeelt de onderwerpen. Toch laat de verschillende positie ten opzichte van het kabinet zich gelden. Drs. A. Schouten dient bij de SIR-wetgeving een amendement in namens de drie partijen dat wordt verworpen. ARP en KVP steunen dan toch het wetsontwerp, de CHU haakt echter af. Bij de algemene beschouwingen in het najaar van 1973 dient fractievoorzitter Kruisinga, mede namens Andriessen en Aantjes, een motie in, waarin wordt gevraagd om wetgeving op het terrein van de geluids-

Prijzendebat in de Tweede Kamer, 22 januari 1974; v.l.n.r.: ARP-fractieleider Aantjes, KVP-fractieleider Andriessen en CHU-fractieleider Kruisinga (foto: ANEFO).

hinder en de bodemverontreiniging. Den Uyl antwoordt daarop op een wijze dat Andriessen en Aantjes het beter achten de motie in te trekken. Krusinga houdt echter vol en de motie wordt prompt verworpen.

Deze incidenten verhinderen evenwel niet een groeiend overleg en samenwerking, allereerst in fractiecommissies. Op 24 mei 1975 stelt Aantjes op zijn Partijraad in Zwolle voor om – met behoud van ieders zelfstandigheid – te komen tot het gezamenlijk voorbereiden van de onderwerpen van de Kameragenda door gemeenschappelijke fractiecommissies en fractieberaad in te stellen, en voortaan met één woordvoerder namens de drie op te treden. Geen nieuw voorstel: de KVP- en de CHU-fracties hadden al eerder voorstellen in die richting gedaan. Ook Aantjes' voorstel heeft geen succes; de samenwerking komt pas later van de grond.

Op 9 december 1975 schrijft de CHU-fractie een brief aan de ARP- en de KVP-fracties. Mede in het licht van de conclusies van Berg en Dal en Haften worden een aantal gemeenschappelijke studiecmissies ad hoc voorgesteld om een zo groot mogelijke eenheid van opvatting te krijgen over een aantal actuele onderwerpen met betrekking tot het beleid van het kabinet-Den Uyl. Aantjes en Andriessen reageren positief. Begin 1976 starten tien commissies over onderwerpen als de overheidsuitgaven, onderwijs, zelfstandigenbeleid, inkomenspolitiek, bezitsvorming, grondpolitiek, volkshuisvesting, media-beleid, veiligheidsbeleid en bestuurlijke herindeling. De resultaten worden besproken in zeven gemeenschappelijke fractievergaderingen tussen 3 maart en 27 april. De ervaringen zijn niet slecht. Op 4 mei besluit men tot gemeenschappelijke fractievergaderingen over de Kameragenda en op 11 mei is het zover. Voortaan is er elke dinsdagmorgen voor de Kamerzitting van 2 uur 's middags een gezamenlijke fractievergadering! Dit is na zovele gezamenlijke studie- en bezinningsbijeenkomsten een belangrijke doorbraak. Tevens wordt een gemeenschappelijk fractiesecretariaat ingesteld; het voorzittersoverleg en het overleg van de fractiebesturen wordt geformaliseerd. Incidenteel was er al vanaf 1 oktober 1971 overleg tussen de fractiebesturen; de nadruk lag daarin aanvankelijk op het onderling op elkaar afstemmen van het werk. Thans worden de politieke vragen in het overleg volop aan de orde gesteld.

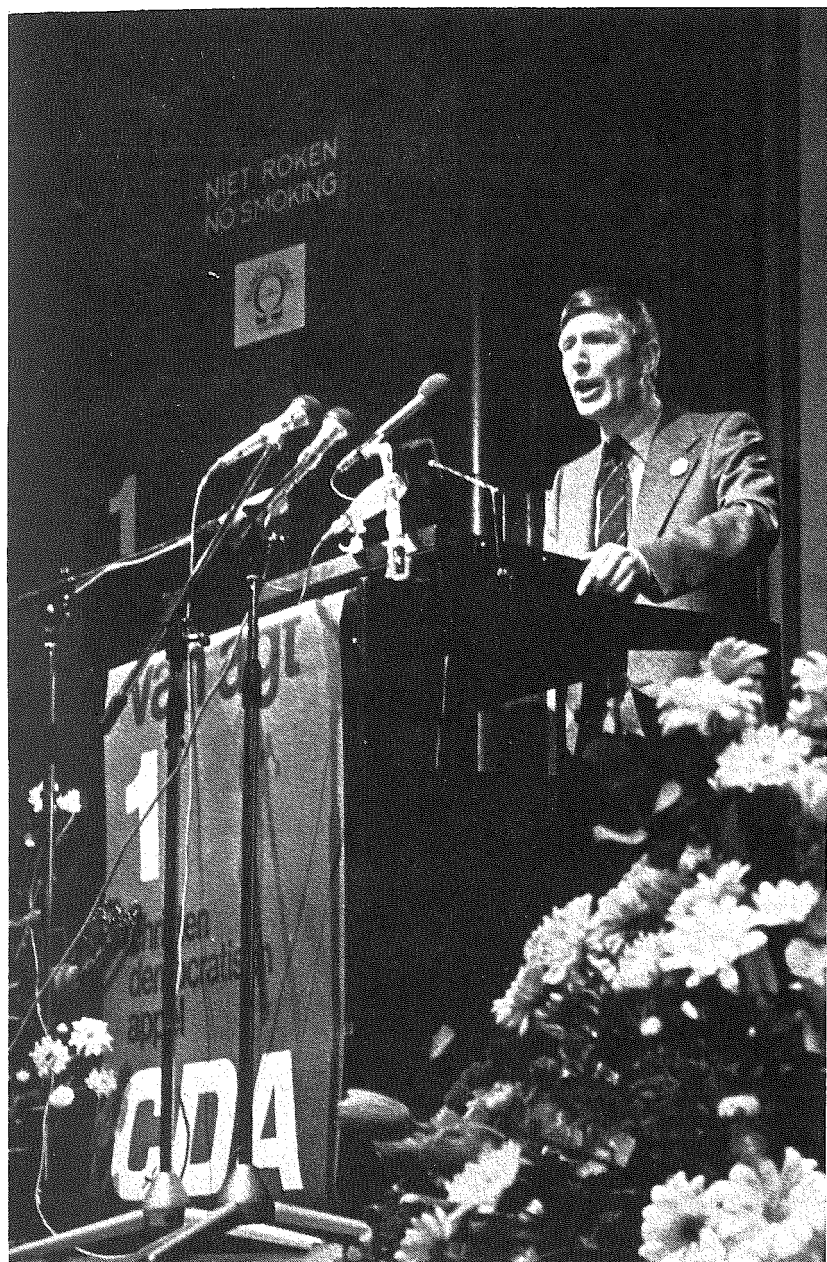
Eerste gezamenlijke fractievergadering, 25 mei 1976; v.l.n.r.: mr. W. Aantjes, mr. F. H. J. Andriessen, dr. R. J. H. Krusinga en mr. G. C. van Dam (foto: ANEFO).

c. Verkiezingen mei 1977: het kabinet-Van Agt en fractievoorzitter Aantjes

In het CDA breekt een periode van grote eensgezindheid aan. Er is overeenstemming over de keuze van de lijsttrekker, er is enthousiasme over het verkiezingsprogram, de sfeer tussen de Kamerfracties wordt beter. Dit is na de moeilijke jaren daarvoor een rijke oogst. Het kabinet-Den Uyl valt weliswaar in februari 1977 over de grondpolitiek, maar zo pal voor de verkiezingen van mei is dat geen ramp. De verkiezingscampagne vraagt aller aandacht. Het is alle hens aan dek.

De verkiezingen op 25 mei vallen voor het CDA niet tegen (één zetel winst: 49 zetels), maar wat meer opvalt is de winst van de socialisten: tien zetels.

Direct na de verkiezingen is er toch nog een conflict. Andriessen wordt door de nieuwe CDA-fractie op 26 mei gekozen tot eerste onder-voorzitter (Van Agt is uiteraard de fractievoorzitter). Aldus dreigt een verdeling van posities in het CDA die geen recht doet aan de samenstellende delen ervan. Op 6 juni wordt de verkiezing herroepen: Aantjes wordt eerste onder-voorzitter. Andriessen wordt

Start van de verkiezingscampagne, 15 april 1977 in Utrecht: lijsttrekker mr. A. A. M. van Agt voert het woord (foto: 't Sticht).

voorzitter van de Programcommissie van de fractie.

Er breekt een lange formatie aan. De feiten zijn bekend. De CDA-fractie koerst aan op een coalitie met PvdA en D'66. Op een zeker moment zijn het program, de zetelverdeling en de meeste posten rond. Toch mislukt de formatie door de meerderheidsstrategie van de socialisten en de ballotage ten aanzien van enige kandidaat CDA-bevindlieden. Er wordt daarop een CDA/VVD-kabinet geformeerd. Het treedt op 19 december 1977 aan. CDA en VVD hebben gezamenlijk in de Kamer evenwel slechts een meerderheid van twee stemmen. Bovendien dienen zich in de fractie bij de aanvaarding van het regeerakkoord met de VVD op 29 november zes zogenaamde gedogers of loyalisten aan: W. Aantjes, H. A. de Boer, B. Beumer, S. J. M. Dijkman, J. van Houwelingen en J. N. Scholten. Een week later sluit W. de Kwaadsteniet zich bij hen aan. De loyalisten willen geen medeverantwoordelijkheid dragen voor het totstandkomen van het kabinet, maar willen dit evenmin verhinderen.

Eerste onder-voorzitter Aantjes spreekt op 10 december het derde CDA-congres toe: „Of wij nu het kabinet met binding of verbondenheid tegemoet treden, voor beiden geldt: het beleid zal ons moeten overtuigen.”

Het congres ondersteunt het gevoerde fractiebeleid en constateert met spijt dat er alleen een combinatie mogelijk blijkt met de VVD – een coalitie met een zo beperkte meerderheidsbasis. Het congres spreekt de verwachting uit dat met de VVD een vernieuwingsgezind beleid gevoerd kan worden in de geest van het verkiezingsprogramma „Niet bij brood alleen”.

Niet iedereen is daar zo zeker van. In Amersfoort komt een groepje christen-democraten in een besloten vergadering bijeen. Men is bezorgd over de uitvoerbaarheid van het CDA-program in deze coalitie. Zij zouden later onder de naam „werkgroep Niet Bij Brood Alleen” naar buiten treden.

Andriessen en Kruisinga worden in het kabinet opgenomen. Aantjes wordt op 20 december 1977 gekozen tot fractievoorzitter. Hij heeft het zich voor deze belangrijke post de daaraan voorafgaande maanden en jaren niet gemakkelijk gemaakt. Aantjes koos aanvankelijk onomwonden voor de christen-democratische samenwerking. Hij was in 1972 onder de indruk gekomen van de gesprekken in de Contactraad en heeft daar meer dan eens uiting aan gegeven.

Vanaf 1973 werkt Aantjes aan een normaliseren van de verhoudingen met de PvdA en hij riskeert daarmee de eenheid in zijn fractie en

partij. Vanaf dat moment strijden bij Aantjes de christen-democratische samenwerking en het streven naar normale verhoudingen met de PvdA om de voorrang. Het oppositionele optreden van de CHU en de steeds afstandelijker koers van de KVP ten opzichte van het kabinet-Den Uyl ziet hij met lede ogen aan. Aantjes' zorg voor een afglijden van de christen-democratie naar een centrumkoers neemt toe – een zorg die de ARP voortdurend heeft gehad, maar die zich bij Aantjes vanaf 1973, maar vooral in de loop van 1975 manifesteert.

Dan ook wordt tijdens de conference van Woudschoten uiterst moeizaam gesproken over de grondslag van de nieuwe partij. De vraag, wat van vertegenwoordigers gevraagd mag worden, blijft op Woudschoten onbeantwoord. Die kan naar het oordeel van velen ook onbeantwoord blijven, omdat de „antwoord-filosofie” voor alle leden geldt, dus ook voor vertegenwoordigers van de nieuwe partij.

Aantjes krijgt argwaan. Bij hem rijst het vermoeden dat de grondslagkwestie en het gevaar van een afglijden naar een centrumkoers met elkaar verband houden. Dat betekent dat beide ook tegelijkertijd aangepakt moeten worden.

Op 24 mei 1975 alarmeert Aantjes zijn partijraad over de aanspreekbaarheid van vertegenwoordigers van het CDA. De KVPervaart dit als een terugkomen op de afspraken van Woudschoten en reageert, bij monde van Andriessen, fel. Andriessen onderneemt op het CDA-congres een poging er uit te komen, maar Aantjes gaat er niet op in.

Eind december volgt Aantjes aarzelend en met twijfels zijn partij, wanneer deze uitspreekt dat het gebleken verschil van mening over het functioneren van de grondslag „geen beletsel” behoeft te zijn voor de ene lijst. Aantjes blijft zijn partij trouw: „Waar de partij gaat, daar ga ik.”

Toch blijft zijn houding gekenmerkt door twijfel. Dat manifesteert zich vooral ten tijde van de formatie van het kabinet-Van Agt. Juist Aantjes heeft er, gelet op zijn pogingen in de periode van het kabinet-Den Uyl de verhoudingen te normaliseren, zeer veel moeite mee te aanvaarden dat de samenwerking in het kabinet met de socialisten na maanden onderhandelen afketst en de steven gewend moet worden naar de VVD. Hij meldt zich als één van de gedogers van het kabinet-Van Agt: hij heeft moeite met de samenstelling van het kabinet en met het regeerakkoord.

Toch wordt Aantjes op 20 december 1977 tot CDA-fractievoorzitter gekozen: de verhoudingen in het CDA vragen een anti-revolutio-

Het derde CDA-congres, 10 december 1977, in Amsterdam; links premier Van Agt; rechts CDA-fractievoorzitter Aantjes (foto: Nick Morelis).

Op de voorste rij v.l.n.r.: dr. Th. L. M. Thurlings, mr. F. H. J. Andriessen, drs. W. K. N. Schmelzer; op de tweede rij v.l.n.r.: drs. R. F. M. Lubbers, mr. O. W. A. baron van Verschuer, ir. N. Buijsert, mr. A. P. J. M. M. van der Stee (foto: Nick Morelis).

naire fractievoorzitter, wanneer een KVP'er als minister-president optreedt. Aantjes komt daarmee wel in een heel moeilijke positie terecht: hij moet leiding geven aan een fractie, waarvan hij de totstandkoming met groot voorbehoud had zien geschieden; aan een fractie, die de eerste steunpilaar is van een kabinet welks totstandkoming hij niet had willen bevorderen en niet had willen beletten en op basis van een regeerakkoord dat hij had afgewezen.

Aantjes weet niettemin sneller dan velen hadden verwacht het vertrouwen te winnen van grote groepen in de fractie en ook van velen in het land. De verhoudingen in de fractie worden in de loop van 1978 veel beter, vooral ook doordat Aantjes kans ziet zich als voorzitter van de gehele fractie op te stellen. Hij is van mening dat het CDA zich als loyale coalitiepartner moet opstellen en dat ook de VVD de ruimte moet krijgen die haar toekomt.

De eerste CDA-fractie in de Tweede Kamer, 1978: Aantjes in debat met oppositieleider Den Uyl (foto: De Volkskrant, Daniël Koning).

Aantjes zou nog geen jaar de tijd krijgen om zijn werk te voltooien. Onder tragische omstandigheden treedt hij op dinsdag 7 november 1978 af, nadat daags daarvoor dr. L. de Jong, de directeur van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, op een geruchtmakende persconferentie mededeling heeft gedaan over de inhoud van een rapport inzake enige gedragingen van de heer Aantjes tijdens de oorlogsjaren. Ook al zullen latere onderzoeken een genuanceerder beeld oproepen van zijn gedragingen, Aantjes geeft er de voorkeur aan zijn verdediging te scheiden van zijn verantwoordelijkheid in de fractie.

Aantjes wordt opgevolgd door de vice-voorzitter, drs. R. F. M. Lubbers.

d. Federatie CDJA: 15 april 1977

Twee jaar nadat de grote partijen federeren, volgen de jongerenorganisaties. Op 15 april 1977 vormen ARJOS, CHJO en KVP-JO de federatie CDJA. De vertraging moet toegeschreven worden aan de problemen tussen de jongerenorganisaties, die wat dit betreft niet onderdoen voor hun moederpartijen. De problemen zijn identiek; in zekere zin zelfs nog erger. Er is n.l. tijdelijk een federatie CHJO-KVPJG geweest met uitzicht op een volledige fusie. Het kabinet-Den Uyl schiet hier te hulp: de federatie gaat te gronde aan het dilemma: Kruisinga of Andriessen.

Een kleine twintig jaar daarvoor volgde de CHJO nog de gebaande wegen: op 12 en 13 juni 1953 ontmoeten officiële delegaties van AR- en CH-jongeren elkaar in het Gereformeerd Zendingscentrum te Baarn. Het contact ligt op studieniveau. Men constateert dat men principieel dichtbij elkaar staat. Wat natuurlijk niet wegneemt dat de verschillen tussen Kuiper en Lohman niet verdoezeld mogen worden, aldus de conclusies van het gesprek.

Meer gestructureerde gesprekken komen in de loop van de jaren zestig op gang. In 1962 zegt Romme in de CHJO-brochure „Tussen nee en ja”: „We hoeven niet direct van de ouderen te verwachten dat ze op korte termijn zullen gaan samenwerken. Geheel anders ligt dat voor de jongeren.”

Die aansporing wordt goed verstaan. In 1965 wordt de eerste zogenaamde Witte Hei-conferentie gehouden tussen afgevaardigden van de drie jongerenorganisaties. Doel is na te gaan of en hoe er samengewerkt kan worden. Er leeft een gevoel van: wij moeten doen,

De huidige voorzitter van de CDA-Tweede Kamerfractie drs. R. F. M. Lubbers (foto: Nick Morelis).

waartoe onze moederpartijen niet in staat zijn. Wij zullen een voorbeeld moeten geven.

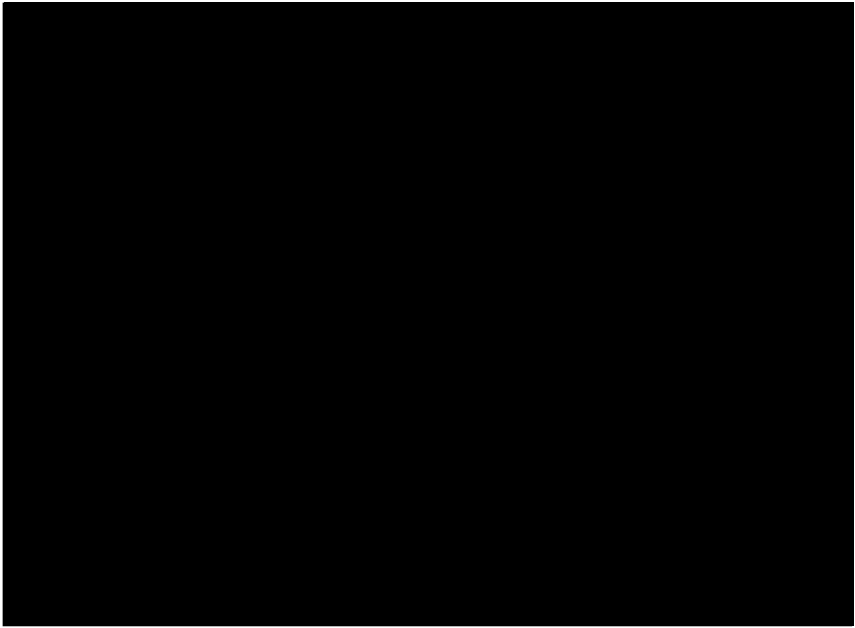
En zij geven het voorbeeld: De discussies op de Witte Hei eind van de jaren '60 verlopen even stroef als die tussen de drie partijen rond 1975. Over precies hetzelfde punt: de grondslag en in het verlengde daarvan de politieke opstelling.

In mei 1967, op de derde conferentie, treden de verschillen duidelijk aan het licht. De KVP-jongeren benadrukken „dat wij christenen geen primaatschap voor naasten-lievende politiek kunnen opeisen, laat staan voor een christelijke politiek”. Wel wordt erkend, dat een christen vanuit zijn overtuiging tot politieke opvattingen kan komen, maar dat dit moet leiden tot een partij van kerkleden, wordt bestreden. Dan sluit men gelijkdenkenden uit en verdoezelt men de politieke tegenstellingen. Dit pleidooi voor een gedeconfessionaliseerde partij vindt enige bijval bij de CHJO-leden. De ARJOS stelt zich evenwel radicaal hiertegenover op: „een niet-christen kan geen lid worden van onze partij, ook al is hij het met ons politiek program eens.”

Een jaar later breekt het overleg, op 2 november 1968, geheel af. Vreemd genoeg niet op de grondslagkwestie. In het afgelopen jaar was men het in een daarvoor ingestelde werkgroep geheel eens geworden op basis van de rapporten van de werkgroep van de Achttien. Men had elkaar programmatisch gevonden op de hoofdlijnen van het te voeren buitenlands beleid, sociaal-economisch beleid en over het functioneren van de overheid. Maar de ARJOS wenst daarnaast uit te spreken dat „het program dat ons voor ogen staat het best kan worden verwezenlijkt met die partijen, welke kritisch staan ten opzichte van de bestaande structuren in de samenleving, zoals nu met name blijkt in de PvdA, de PPR en D'66.”

De ARJOS sluit in deze opstelling nauw aan bij het optreden van de christen-radicalen die tegen een verdere christen-democratische samenwerking zijn, om daarmee een opening te behouden voor het regeren met andere partijen, met name de PvdA. KVPJG en CHJO weigeren echter de ARJOS hierin te volgen en het overleg wordt afgebroken. *P. van Tellingen* (toen secretaris van de ARJOS):

„Wij bedreven de politiek toen met een ernst van een gereformeerde kerkeraad. Wij gingen ook potsierlijk spreken met de FJG (de jongerenorganisatie van de PvdA) toen onder leiding van Relus ter Beek. Dat heeft er eens toe geleid dat de ARJOS bij een VPRO-tv-uitzending, waarbij jongeren coalities gingen vormen, zich distantieerde van CHJO

CHU-fractieleader Kruisinga spreekt de ARJOS toe. Achter de bestuurstafel voorzitter Fred. Borgman (foto: Ad Kon).

en KVPJG om de FJG niet te brusqueren. Die tv-uitzending was een grote flop. Als representant van de ARJOS had ik samen o.a. met Wil van den Bos Czn meegedaan aan de voorbereidende besprekingen die tot zogenaamde coalitievorming moesten leiden. Wij hadden een radicaal programma gemaakt, dat bijvoorbeeld heel kritische noten over de NAVO kraakte. 'Dit moest ertoe leiden dat KVPJG en CHJO zouden zeggen: dit wordt ons te gortig. Maar dat deden ze niet! En toch gingen we apart zitten om dat blok, dat aan een vergrote KVP zou denken, maar niet te vormen. Zo gingen we keurig af en werd de uitzending niet om aan te zien.'

De KVPJG wordt in die jaren ernstig verzwakt door het mee-uittreden van veel jongeren met de KVP-radicalen naar de PPR. CHJO en ARJOS richten zich geheel op hun eigen partijen en niet zonder succes. De CHJO levert een belangrijke bijdrage aan de vernieuwingen in de CHU rond de jaren '70. Op het landelijk niveau zien zij kans hun voorzitter Koos Huijsen op een hoge plaats op de lijst te krijgen, maar hij wordt door de kiesverenigingen teruggezet. De betrekkingen tussen CHJO en CHU verkoelen; de CHJO overweegt zelfs de banden met de Unie geheel te verbreken. Dit gebeurt na veel overleg uiteindelijk niet. Huijsen komt na enige jaren toch in de Kamer, maar verdwijnt daarop snel naar de PvdA.

Inmiddels blijft bij CHJO en KVPJG de herinnering aan de onderlinge eensgezindheid op de Witte Hei-conferenties levend. Zij beiden wensen een veel ruimere grondslaginterpretatie dan de ARJOS. In het begin van de jaren '70 wordt deze herinnering opnieuw gevoed door ontwikkelingen binnen de KVP met name als gevolg van het optreden van partijvoorzitter De Zeeuw in 1971. Beide jongerenorganisaties besluiten daarop tot een federatie. De ARJOS doet niet mee. Waarom niet legt zij uit in de brochure: „Kapituleren of reconfectionaliseren”.

Het formele besluit tot de federatie valt op 6 november 1971 in Hyde Park in Driebergen. De twee organisaties vergaderen eerst apart, daarna gezamenlijk. *Drs. M. Smits*, de nieuwe CDA-secretaris, toen bestuurslid van de CHJO herinnert zich:

„Het was voor ons als CHJO-ers een zeer serieuze aangelegenheid geweest. Het besluit was niet zonder moeite genomen. Het feit dat de CHJO als eerste de federatie-voorzitter mocht leveren nam de laatste zorg binnen de CHJO weg. Doordrongen van de ernst van het gebeuren,

betrad ik als lid van de CHJO de ruimte waarin tot voor kort de algemene ledenvergadering van de KVPJG bijeen was geweest. Ik trof daar een zeer enthousiaste groep bijeen, die op een voor mij onbegrijpelijke wijze ons toejuichte. Ik had werkelijk geen idee in welk gezelschap ik op dat moment was beland. Het wekte bij mij het gevoel van een carnavalesk geheel. Maar tegelijkertijd ervoer ik dat ik met een groot enthousiasme werd opgenomen binnen de groep. Toch miste ik de sfeer, de nestgeur, die ik kende. Was dat sfeertje, waarmee ik werd begroet, wel zo serieus als ik verondersteld had dat het zou zijn? Bij mij overheerste toen de vraag of wel voldoende serieus was uitgesproken wat de bedoeling van de federatie was."

De federatie krijgt een eigen blad: Tweek. Op 21 april 1972 komt het congres van de federatie bijeen. Men is binnen een half jaar tot de conclusie gekomen dat al in september 1972 tot een algehele fusie moet worden gekomen. Het federatiebestuur moet met voorrang hieraan werken.

De val van het kabinet-Biesheuvel en meer nog de vorming van het kabinet-Den Uyl doorkruisen deze plannen. De federatie verzandt. De KVPJG raakt in ontbinding; ook de CHJO gaat moeilijke jaren tegemoet.

De ARJOS ziet dit alles van een afstandje aan. Maar veel tijd heeft zij daar niet voor, want ze maakt zich zorgen over de christen-democratische samenwerking; over het principiële gehalte en de politieke koers ervan. Als in juni 1971 een aantal christen-radicalen de AR-Partij verlaten, verklaart ARJOS-voorzitter Hans de Boer dat de ARJOS blijft, maar „denk niet dat de lastposten weg zijn”.

De ARJOS blijft de jaren daarna een zeer actieve organisatie. Haar beleid ten opzichte van de groei naar het CDA schommelt tussen het „ja, mits” en „nee, tenzij”.

Door dit alles is er in april 1975, als de federatie CDA van start gaat, geen enkel uitzicht op samenwerking tussen de jongerenorganisaties. Er bestaat op dat moment zelfs helemaal geen KVP-jongerenorganisatie meer; de CHJO leidt een sluimerend bestaan.

In 1976 wordt beide organisaties nieuw leven ingeblazen.

De drie organisaties hervatten in december 1976 de gesprekken over samenwerking, voor het eerst sinds acht jaar geleden de zaak op de Witte Herenconferenties knapte. Wel wordt al vanaf 1971 door de buitenlandse commissies van de drie nauw samengewerkt.

Het overleg leidt spoedig tot het besluit een federatie aan te gaan. Op 15 april al wordt de federatie CDJA opgericht. ARJOS-voorzitter

Fred Borgman wordt de nieuwe voorzitter. Maar dat geschiedt niet zonder opschudding. *Ria Oomen* (de opvolgster van Fred):

„Dat de ARJOS als oudste en actiefste partij in de federatie de voorzitter zou mogen leveren, was niet het punt. De persoon Fred Borgman, hoe beminnelijk ook in het persoonlijk contact, was te sterk ARJOS-gekleurd en door de grondslagkwesitie in 1975 voor ons besmet. Het CDJA zou op een vergrote ARJOS gaan lijken, was de vrees. Uiteindelijk wilden wij het afketsen van de federatieve samenwerking – zo zwaar werd de voorzitterskwesitie voor de ARJOS – niet voor onze rekening nemen. Bovendien – zo verkochten wij deze kwesitie aan ónze leden – zou het aanvaarden van de voorzitterskandidatuur van Fred voor de ARJOS-achterban een stimulans kunnen zijn om loyaal aan het CDJA te werken.”

Maar er zijn ook politiek inhoudelijk problemen. De eerste afvallers melden zich. Enkele Utrechtse ARJOS-leden waarschuwen al in een open brief van 23 april dat het CDJA „vadsig” en „zelfgenoegzaam” dreigt te worden. „Onze bedoeling is te komen tot een CDJA met een duidelijk eigen politiek gezicht en een CDJA dat voortdurend zichzelf en haar moederpartij toetst.”

De samenwerking in de federatie verloopt stroef. Het blijkt heel moeilijk tot gezamenlijke uitspraken te komen. Struikelblokken zijn onder meer de abortus, kernenergie, kernbewapening en Zuidelijk Afrika. Er zijn voorts problemen over het uitgangspunt en de aanspreekbaarheid van CDJA-leden.

Toch lukt het in 1979 de CDJA-bijdrage uit te brengen over de grondslagkwesitie. „Heel maken wat gebroken is” wordt gepubliceerd; de voorzitter van de „grote” Grondslagcommissie, Van Verschuer, reageert enthousiast op de nota.

In de loop van 1979 ontstaat er een drang om tegelijk met de moederpartijen in oktober 1980 te fuseren. Dit lukt, echter niet zonder problemen. Zo vindt de verkiezing van de nieuwe voorzitter, Johan de Leeuw, in het CDJA plaats na arbitrage van het CDA-presidium.

Peter Heukels, de CDJA-voorzitter in het seizoen 1978-1979, nu terugkijkend op de laatste jaren:

„Bij de jongeren en met name bij de ARJOS heeft teveel op de voorgrond gestaan: op welke wijze kunnen we onze identiteit overbrengen op het CDJA. Het is, afgezien van de zakelijke verschillen van mening, met name deze mentale instelling geweest die ervoor gezorgd heeft dat het ideaal niet is verwezenlijkt om op zo'n kort mogelijke termijn, en zeker

vóór de ouderen, te fuseren. In vergelijking met het CDJA zijn de ontwikkelingen in het CDA meer eenstemmig geweest.”

e. Samenwerking in Europa: verkiezingen juni 1979

Op 10 juni 1979 worden de eerste directe verkiezingen gehouden voor het Europese Parlement. Het CDA neemt onder leiding van lijsttrekker Bouke Beumer in het kader van de Europese Volkspartij (EVP, federatie van christen-democratische partijen) met succes hieraan deel: van de 25 Nederlandse vertegenwoordigers worden er nu 10 CDA-ers gekozen: 35,6%. De EVP verzamelt 29,6% van de stemmen (zonder vertegenwoordigingen in Groot-Brittannië en Denemarken). Dit resultaat brengt de EVP op 107 van de 410 zetels in het Europese Parlement.

De samenwerking van christen-democraten op Europees niveau heeft in de discussies over de groei naar het CDA de afgelopen jaren voortdurend een rol gespeeld. De ervaringen van de onderlinge contacten tussen de Europese parlementariërs van ARP-, CHU- en KVP-huize is de opponenten tegen een nauwere samenwerking steeds als een illustratie voorgehouden: bij de grote Europese vraagstukken werken wij zeer eensgezind samen. Zou het dan binnen de landsgrenzen niet kunnen? Er is anderzijds ook de angst dat een ontwikkeling naar Europees model een ontwikkeling in gang kan zetten naar een soort CDU.

De contacten, ook tussen bestuursleden van de partijen, nemen in de jaren '70 snel toe. Steeds meer mensen krijgen de ervaring om buitenlandse gasten het verschil uit te leggen tussen ARP, CHU en KVP. In de laatste jaren brengen de directe verkiezingen en de voorbereidingen daartoe een extra impuls teweeg.

De christen-democratische samenwerking op Europees niveau dateert vanaf de jaren twintig. Don Luigio Sturzo presideert in 1925-1926 te Parijs congressen van „democratische partijen met christelijke levensbeschouwing”, waar ook rooms-katholieke vertegenwoordigers uit Nederland aan deelnemen. Er ontstaat uit deze contacten een internationaal secretariaat.

Na de oorlog wordt in februari 1947 te Luzern de draad weer opgepakt in een bijeenkomst van vertegenwoordigers van christen-democratische partijen. In mei wordt de Nouvelles Equipes Internationales (NEI) opgericht, de voorloper van de Europese Unie van

Christen Democraten (EUCD). Vanaf 1952 komen vertegenwoordigers van de aangesloten landen bijeen in de „Gemeenschappelijke vergadering”, de voorloper van het Europese Parlement van 19 maart 1958. Bekend is dat prof. dr. G. C. van Niftrik, aanvankelijk tegen een nauwere samenwerking met ARP en KVP, door zijn ervaringen in de Gemeenschappelijke vergadering, na 1961 op de CHU-zomerconferentie pleit voor nauwere samenwerking met ARP en KVP.

In 1965 wordt de NEI omgedoopt in Europese Unie van Christen Democraten (EUCD) onder leiding van Mariano Rumor en met Leo Tindemans als secretaris-generaal.

De Nederlandse Equipe die de contacten met andere christen-democratische partijen (vooral die in Europa) onderhoudt, is een van de instellingen binnen de Nederlandse christen-democratie waarin steeds een gunstig klimaat heeft bestaan voor de ontwikkeling van het onderlinge saamhorigheidsbesef. Hoewel de relaties van de Nederlandse Equipe met EVP en EUCD-partijen goed zijn (met name met, bijvoorbeeld, de Belgen en de Italianen), is er toch vaak het gevoel geweest dat juist vanuit de Nederlandse Equipe bepaalde waarden ingebracht of verdedigd moesten worden, soms tegen de wensen van anderen in.

Dat speelde vooral bij twee belangrijke recente documenten: het „Europees Manifest van christen-democratische partijen” (1976) en het „Program van de Europese Volkspartij” (1979). De Nederlandse afgevaardigden beklemtonen de christelijke grondslag van de politieke organisatie; zij willen dat terugvinden in het Manifest, in het program en in de naam (de ondertitel) van de Europese christen-democratische partij. Ook terzake van diverse beleidsvragen nemen Nederlandse afgevaardigden gemeenschappelijk stelling. Zo bijvoorbeeld op het gebied van de sociaal-economische politiek (een voortdurende discussie over het CDU-begrip „sociale markteconomie”), van de bewapening (terughoudendheid ten aanzien van nucleaire wapens), en de visie op Europa (aanzienlijke verbreding van het beleid naar andere sectoren dan die van landbouw en van sociaal-economische en financiële zaken).

Drs. A. M. Oostlander, lid van de Nederlandse Equipe:

„Onderhandelingen tussen de CDA-partners zijn uiteraard noodzakelijk geweest, echter het samen knokken voor eenzelfde zaak is voor de innerlijke eenheid van het CDA wellicht nog belangrijker. Diegenen die vanuit of namens de Nederlandse Equipe op het Europese vlak bezig zijn

Voorjaar 1979, campagne voor de Europese verkiezingen. Boven: CDA-Euromanifestatie in Zutphen; beneden: lijsttrekker drs. B. Beumer op bezoek in een verpleeghuis (foto's: Nick Morelis).

geweest hebben dat zeer sterk ervaren. Anders dan bij sommige andere Nederlandse groeperingen het geval is, hebben Nederlandse christen-democraten op dit vlak een gemeenschappelijke en duidelijke politiek. Zij hebben deze kunnen uitdragen in een Europees christen-democratisch milieu, waarin eveneens een sterker streven naar onderlinge samenhang bestaat, dan in andere stromingen kan worden onderkend. Diegenen die op deze wijze hebben ervaren dat de Nederlandse christen-democratie, juist door het samenvloeien van belangrijke christelijke stromingen daarin, iets vertegenwoordigt waarvan de belangrijke betekenis ook op internationaal vlak zijn neerslag kan vinden, weten dat alleen al daarom het CDA een belangrijke toekomstwaarde bevat.”

f. De grondslag: de politieke overtuiging van het CDA

Wij pakken de draad van het verhaal weer op. In 1977 staan de verkiezingen en de moeizame formatie van het kabinet-Van Agt centraal. De fractie treedt, ondanks het bestaan van een aantal zgn. loyalisten, tamelijk eensgezind op onder leiding van Aantjes. De partijen in de federatie CDA maken zich op voor de laatste sprong: de fusie.

Op 5 november 1977 aanvaardt het algemeen bestuur van het CDA de door secretaris Krajenbrink opgestelde nota „Van federatie naar fusie”. Daarin wordt al datgene op een rij gezet dat in het kader van het groei-model moet gebeuren om bij een fusie uit te komen. Twee punten vallen op: de instelling van een commissie die moet rapporteren over de relatie tussen grondslag en politiek handelen (nasleep van Berg en Dal) en het prikken van een fusiedatum. „Noteert u 1 juni 1980 maar vast in uw agenda”, roept Steenkamp op het congres in december de aanwezigen toe. Maar de meeste toehoorders van toen zullen die dag eerst in de kerk en daarna rustig in hun tuin doorgebracht hebben. Op zondag 1 juni 1980 is namelijk de fusie niet tot stand gekomen. Het wordt 11 oktober 1980. Er moeten toch nog een paar hobbels genomen worden.

Begin 1978 wordt een grondslagcommissie onder voorzitterschap van mr. O.W.A. Baron van Verschuer geïnstalleerd. Rapporteur is de directeur van de Kuyperstichting, drs. A. M. Oostlander. Leden zijn: dr. W. Aalders, mr. H. K. J. Beernink, drs. L. P. J. de Bruijn, drs. H. Eversdijk, mr. J. J. A. M. van Gennip, drs. W. C. M. Klijn, drs. A. H. A. Veenhof, dr. A. Veerman, prof. dr. A. J. Vermaat, prof. dr. J. P. Versteeg.

In een half jaar tijd komt de commissie met een rapport: „Grondslag en politiek handelen”. Het rapport wordt met spanning afge wacht: wie krijgt gelijk?

Geen van de strijdende partijen uit 1975 krijgt gelijk, want hun beider probleemstelling deugde niet, zo luidt een van de conclusies van de commissie. De commissie verwerpt de vraag: „Kan een niet-christen lid van het CDA zijn?” Een negatief antwoord zal immers al te gemakkelijk tot confessionalisme kunnen leiden en een positief antwoord wekt de suggestie van een verzwakking of verbrek ing van de relatie tussen het evangelisch getuigenis en het politieke leven. Het CDA, aldus de commissie, is niet bevoegd om te vragen naar de persoonlijke geloofsovertuiging van zijn leden. Het rapport stelt dat men in het CDA van elkaar moet kunnen aannemen, dat de *politieke overtuiging* met inbegrip van het hart daarvan (de toetsing aan de grondslag) door de leden van het CDA persoonlijk aanvaard wordt. De resolutie, die in december 1978 door de drie partijen aan de orde wordt gesteld, luidt op dit punt: „De leden van het CDA dienen persoonlijk aanspreekbaar te zijn op onze politieke overtuiging, waarvan het hart wordt gevormd door de inspiratie van en de toetsing aan de boodschap van de Heilige Schrift voor het politieke leven”.

„Dit betekent”, aldus Oostlander in AR-Staatskunde van februari 1979, „dat

- a. de boodschap van de Heilige Schrift het hart is van al onze politieke activiteit, dus het hart van het CDA, datgene wat het CDA als christelijke partij typeert en onderscheidt van partijen die hun maatstaf in de mens zelf zoeken;
- b. het CDA een politieke organisatie is die voor het politieke leven een opdracht heeft en derhalve, zo gewetensvol mogelijk, politieke consequenties trekt uit het evangelisch appèl;
- c. het CDA een *bepaalde* christelijke politieke partij is en niet pretendeert *de* christelijke politieke partij te zijn; en
- d. het CDA mensen verenigt die samen proberen de oproep van het evangelie in het politieke leven te verstaan en aan dat verstaan in denken en handelen vorm geven.

Het christelijke en de opdracht zijn geen afzonderlijke elementen, welke door een soort maïzena „gebonden” moeten worden. Beide zijn één in de politieke overtuiging.”

De „politieke overtuiging” wordt door velen als een vondst ervaren. Toch is het begrip in ARP- en KVP-historie niet onbekend. De persoonlijke aanspreekbaarheid op het Evangelie functioneert op het

politieke terrein. Want een andere aanspreekbaarheid kan door een politieke organisatie niet worden gevraagd. Daarmee wordt opnieuw de draad van de nota van de Contactraad opgepakt. Want ook daar wordt als samenbindend voor de nieuwe partij aangegeven de politieke strategie die als antwoord op de oproep van het Evangelie wordt geformuleerd.

De partijen krijgen niet veel tijd voor de bestudering van het rapport. Op 13 december aanvaarden de partijraden van ARP (127 tegen 50 stemmen) en KVP (unaniem) en de Unieraad (unaniem) het rapport en de daarop gebaseerde resolutie. Er blijft bij de ARP argwaan. Een amendement van de Kamercentrale Leeuwarden wordt met 99 tegen 77 verworpen; in dit amendement wordt gesteld dat van de leden van het CDA verwacht kan worden zich gebonden te weten aan en aanspreekbaar te zijn *op de grondslag en onze politieke overtuiging*, waarvan het hart . . . etc.

Daarvoor had partijvoorzitter De Boer zich afgevraagd: „Sneeuwt de grondslag niet onder in de politieke overtuiging? Ik dacht het niet. Men moet toch wel een grote vrijmoedigheid bezitten om lid te worden van een partij die als richtsnoer voor politiek handelen de Bijbel aanvaardt en om vervolgens niet voor persoonlijke rekening te nemen dat men aanspreekbaar is op de politieke overtuiging die als antwoord op de grondslag wordt gevormd.” De Boer had in 1975 grote twijfels over de mogelijkheid tot overeenstemming te komen over de grondslagformulering. Hij is met dit rapport en met deze formulering zeer ingenomen. Het rapport overtuigt hem alsnog van de mogelijkheid om tot een eensgezinde formulering te kunnen komen. Hij kiest vanaf dit moment met meer overtuiging dan voorheen voor het CDA.

Bij KVP en CHU overheerst de opluchting. Met dit rapport, geschreven door een anti-revolutionaire rapporteur, kan de strijdbijl eindelijk begraven worden. *Drs. J. J. M. Penders*, hoofdbestuurslid van de KVP:

„Een voortreffelijk stuk. De evangelische inspiratie moet leiden tot een politieke overtuiging en dat is het samenbindend element, daarop moeten ook vertegenwoordigers kunnen worden aangesproken. De volgorde is veranderd: het is niet zo dat het evangelie dwingend een bepaalde beleidslijn voorschrijft, maar dat de politieke overtuiging (het Program van Uitgangspunten) een evangelische toets moet kunnen doorstaan. De

politieke beginselen gaan voorop, maar er is een voortdurende terugkoppeling.”

L. P. J. de Bruyn:

„In de Commissie-Van Verschuer is anders dan in de Contactraad niet echt geknokt.”

W. F. Schut:

„Wat heeft het rapport „Grondslag en politiek handelen” mij intens goed gedaan. Zo ver waren wij in onze eigen partij nog nooit geweest!”

Het rapport van de commissie-Van Verschuer maakt de weg vrij voor een commissie die wordt belast met het opstellen van het Program van Uitgangspunten van het CDA. Er lag een beknopt Program van Uitgangspunten, opgesteld door de commissie-Goudzwaard in 1976, maar dit program had een tijdelijke functie en is niet in de partijen besproken.

Op 11 april 1979 installeert CDA-voorzitter Steenkamp de nieuwe commissie onder leiding van dr. J. Kremers, met als rapporteur drs. H. Borstlap (Kuiperstichting). De leden van de commissie zijn: dr. E. Bleumink, mw. M. H. M. F. Gardeniers-Berendsen, prof. dr. B. Goudzwaard, drs. J. de Koning, mw. M. G. H. C. Oomen-Ruijten, drs. J. J. M. Penders, mr. dr. A. Postma, mr. W. Scholten, mw. ds. M. J. van der Veen-Schenkeveld, drs. A. H. A. Veenhof, en mr. O. W. A. Baron van Verschuer.

Op 29 augustus 1979 brengt deze commissie een ontwerp-Program van Uitgangspunten uit onder de titel: „De politieke overtuiging van het CDA”. Het Program wil de geestelijke wortels van onze tijd blootleggen:

„Een politieke beweging kan immers niet heen om de vraag waaraan mensen zich ten diepste toevertrouwen en waardoor zij zich in hun persoonlijk en maatschappelijk leven laten leiden. Daarom brengt het CDA in zijn naam en grondslag tot uitdrukking dat het mensen wil verenigen die willen luisteren naar de oproep vanuit de Heilige Schrift voor het politieke leven.”

Artikel 3 is het voorlopig sluitstuk van een jarenlange discussie:

„De politieke overtuiging, die als antwoord op de oproep van de Bijbel voor de politiek gestalte krijgt, is het samenbindende element waarop een ieder in het CDA aanspreekbaar is. Dit Program van Uitgangspunten geeft uitdrukking aan deze politieke overtuiging.”

Het Program waarschuwt voor te overspannen verwachtingen van de politiek: „De politicus is niet de enige, noch de belangrijkste bouwmeester van onze samenleving.”

Het Program wil een schets geven van een „begaanbare weg” voor het aanpakken van de sleutelkwesties van onze tijd. Het doet dit aan de hand van vier kernbegrippen: gerechtigheid, gespreide verantwoordelijkheid, solidariteit en rentmeesterschap.

Het Program wordt uitvoerig besproken in de drie partijen. Ruim vierhonderd amendementen worden ingediend. De discussie wordt evenwel beïnvloed door een botsing in november/december 1979 tussen kabinet en CDA-fractie over de modernisering van de Europese kernwapens en de Nederlandse medeverantwoordelijkheid daarvoor. De commissie had in een van de artikelen de tekst voorgesteld, dat het CDA in het kader van een beleid gericht op het voorkomen van oorlog en het behouden van vrede en veiligheid in bondgenootschappelijk verband streeft naar het terugdringen van de bewapeningswedloop. Nadat pal na het uitkomen van het rapport al interpretatieverschillen waren gebleken ten aanzien van de defensieparagraaf kan in de fase van de preadvisering over de amendementen het commissielid Goudzwaard zich niet meer vinden in de oorspronkelijke tekst van de commissie. Hij stelt voor: *bij voorkeur* in bondgenootschappelijk verband. Op een op 28 juni 1980 gehouden conferentie te Noordwijkerhout wordt, met algemene stemmen en naar ieders tevredenheid, vastgelegd dat het CDA „*met name* in bondgenootschappelijk verband . . .” In de toelichting wordt opgenomen dat de NAVO hoofdinstrument van beleid is.

Naast de defensieparagraaf vraagt de paragraaf over huwelijk en gezin de meeste aandacht. Met name uit CHU-kring wordt sterk aangedrongen op een krachtiger benadrukken van de bijzondere positie van huwelijk en gezin. Daaraan wordt voldaan. Maar gehandhaafd blijft dat andere duurzame samenlevingsvormen, waarin de betrokkenen de verantwoordelijkheid voor elkaar aanvaarden, aanspraak maken op met het gezin vergelijkbare rechten en plichten.

g. Toch geen fusie?

1978 is een betrekkelijk rustig jaar voor de voortgang van het CDA. De formatie brengt veel teleurstelling teweeg, maar de groeiende eenheid in de Tweede Kamerfractie vergoedt veel. Bovendien worden er in het voorjaar staten- en raadsverkiezingen gehouden, die voor het CDA zeer voorspoedig uitpakken. Het CDA komt op 35,1%, hetgeen een forse winst betekent ten opzichte van de 31,9% van de Kamerverkiezingen van 1977.

Er is een kleine opleving van nostalgie: de CHU viert op 20 mei 1978 haar 70-jarig bestaan. De ARP is druk bezig met de voorbereiding van haar 100-jarig bestaan, een jaar later op 3 april 1979. Men jubileert in het perspectief van het CDA. Velen komen om nog een keer volop de eigen nestgeur op te snuiven. De lijnen naar het CDA liggen vast. Behandeling van statuten, van Program van Uitgangspunten en dan op 1 juni 1980 de fusie. Op 3 maart 1979 zullen de Partijraden en de Unieraad bijeen komen om de verdere stappen naar de fusie te sanctioneren.

Maar dan schrijft Goudzwaard op 19 februari 1979 een ongevraagd advies: maak een pas op de plaats. Houd het voorlopig bij een federatie van de drie partijen. Mede-ondertekenaars: H. A. M. Fiolet, G. A. Kieft, C. Mak, J. H. Prins en G. Rothuizen. De zes uiten hun teleurstelling over het kabinetsbeleid: „Er wordt op de winkel gepast”. Er is kritiek op de koers van de Tweede Kamerfractie: „Er is stellig op een aantal punten een eigen inbreng, maar er is ook zoveel water in de wijn gedaan dat een middelmatig en niet aansprekend beleid het gevolg was”. De grondslagdiscussie is onbevredigend: „Wat maakt het uit wanneer er weer een nieuw rapport ontstaat, weer een aantal indrukwekkende documenten worden opgesteld, wanneer de kloof tussen woorden en daden zo probleemloos als een feit in het CDA wordt aanvaard? De keuze van de rapporteur lijkt beslissend te zijn, meer dan de vraag waartoe men zich in de politieke praktijk van alledag wil verbinden.” Men maakt zich bovendien zorgen omtrent de geringe weerklank van het CDA bij werknemers en jongeren.

Je kunt dus wat het CDA betreft toch niet op de Anti's vertrouwen, zo verzucht men in CHU- en KVP-kring. Dat zal meevallen: de AR-Partijraad onderschrijft op 3 maart in de Flevohof de brief niet. Wel vragen de anti-revolutionairen uitstel van de fusiedatum om organisatorische redenen; het CDA moet 1 juni niet tot een sacrale

datum verheffen. De ARP blijft streven naar het op korte termijn realiseren van de fusie, maar het moet wel goed worden voorbereid. In de tussentijd zou dan tevens het op te stellen Program van Uitgangspunten besproken kunnen worden en kan het gevoerde politieke beleid geëvalueerd worden.

De KVP houdt in Rotterdam krachtig vast aan 1 juni. Toch is er op deze partijraad tamelijk veel instemming met elementen uit Goudzwaards brief, vooral de teleurstelling over het kabinetsbeleid en de kritiek op de fractie. Men ziet evenwel niet hoe uitstel van de fusie hieraan iets kan verhelpen. Men onderkent weliswaar de organisatorische problemen om fusieprotocol, statuten en Program van Uitgangspunten nog voor 1 juni 1980 door de partijen te krijgen, maar men is uiterst huiverig voor verder uitstel. Vandaar het handhaven van 1 juni.

De CHU is evenzeer sterk gekant tegen uitstel van de fusie. Van Verschuer: „Wij hebben jarenlang met elkaar in de breedte en de diepte gesproken. Het is nu of nooit. Nu moeten wij onomwonden voor de laatste maal de hand uitsteken naar KVP en ARP!” Fungerend voorzitter Wm. C. de Kruyf: „Met een uitstel van enkele maanden is Goudzwaard niet gebaat.”

Er komt overleg over de wens van de AR-Partijraad. En er komt uitstel: het wordt nu 11 oktober 1980. KVP en CHU aanvaarden dit uitstel met zeer veel moeite en slechts om technisch-organisatorische redenen.

Maar het blijft onrustig. In november en december wordt in de Kamer gesproken over de vraag of Nederland medeverantwoordelijkheid moet dragen voor de modernisering van de Europese nucleaire wapens. CDA- en VVD-fracties staan lijnrecht tegenover elkaar. Op 6 december 1979 steunen 10 CDA-kamerleden een oppositionele motie, waarin de produktie en de stationering van nieuwe wapens wordt afgewezen. Begin november had de CDA-fractie een aantal vertrekpunten geformuleerd, waarin werd gekozen voor een beperkte produktie, maar tegen een stationering nu. Dat zou afhangen van het resultaat van overleg over wederzijdse ontwapening met de Sovjet-Unie. Op 19 december, een week na het Navo-overleg, waarin Nederland een voorbehoud tot eind 1981 had gemaakt met betrekking tot de plaatsing, hetgeen niet in het officiële communiqué maar in een niet gepubliceerd stuk was opgenomen, weigert minister-president Van Agt te antwoorden op de vraag of ons land nu wel of geen

Het vierde CDA-congres, 20 januari 1979, in Den Haag (foto: Nick Morelis).

Voorste rij v.l.n.r.: P. J. S. de Jong, B. Roolvink, jhr. drs. P. A. C. Beelaerts van Blokland (foto: Nick Morelis).

verantwoordelijkheid draagt. Een motie van de oppositie waarin om heropening van de onderhandelingen in de Navo wordt gevraagd, wordt verworpen, nadat het kabinet het onaanvaardbaar erover had laten horen. De motie wordt door geen enkele CDA-er ondersteund.

Na afloop van het debat ontstaat grote beroering in CDA-gelederen. Op 15 december komt het vijfde CDA-congres bijeen in Dronten. „Alle fractieleden bewegen zich binnen de grenzen van het CDA-program” zo klinkt het verzoenend in een resolutie die wordt aanvaard. Maar daar wordt de eenheid niet mee gered. Goudzwaard (lid geworden van de verkiezingsprogramcommissie onder leiding van prof. mr. H. Franken) schort zijn werkzaamheden in de commissie op, samen met zijn anti-revolutionaire medeleden Aantjes en mevrouw F. J. Laning-Boersema.

De vier partijvoorzitters (De Boer, Van Leeuwen, Steenkamp, Van Zeil) geven op 15 januari 1980 een verklaring uit. Zij betreuren het dat het kabinet het eigen voortbestaan inzet van het debat maakte op een moment dat de zaak zelve nog onhelder was. „De eindbeslissing had behoren te gaan over de zaak zelf en niet over het voor of tegen het kabinet.”

De verklaring valt slecht in het CDA. Vooral in KVP- en CHU-kring, maar zeker ook bij delen van de ARP. Men vindt het een ongeloofwaardige methode om de eenheid in eigen kring te herstellen ten koste van het kabinet. Van Agt merkt op, dat partijvoorzitters hun partijen moeten ordenen, maar „een minister-president ordent het land”.

Niettemin: de verklaring mist haar uitwerking niet. De drie anti-revolutionaire leden van de commissie gaan weer aan de slag.

Toch is het effect van de brief snel uitgewerkt. Op 13 mei treedt Goudzwaard definitief uit de Programcommissie, omdat hij dan besluit niet mee te gaan in de fusie van het CDA.

„Er komt een ogenblik waarop het eenvoudig deloyaal is om nog verder kritiek te laten horen op de groep waartoe men zelf behoort”.

Zijn belangrijkste punt van kritiek is dat, ondanks een Program van Uitgangspunten, een beroep op het Evangelie „allerminst eenvoudig is, ja zelfs onmogelijk. Elke verwijzing naar die grondslag in het CDA bewerkstelligt eerder verdeeldheid dan eenheid, roept eerder ergenis op dan een bereidheid tot bezinning”.

Het vijfde CDA-congres, 15 december 1979, in Dronten. Boven: links premier Van Agt; rechts minister van defensie mr. W. Scholten; beneden: links ARP-voorzitter H. A. de Boer; rechts KVP-voorzitter P. van Zeil (foto's: Nick Morelis).

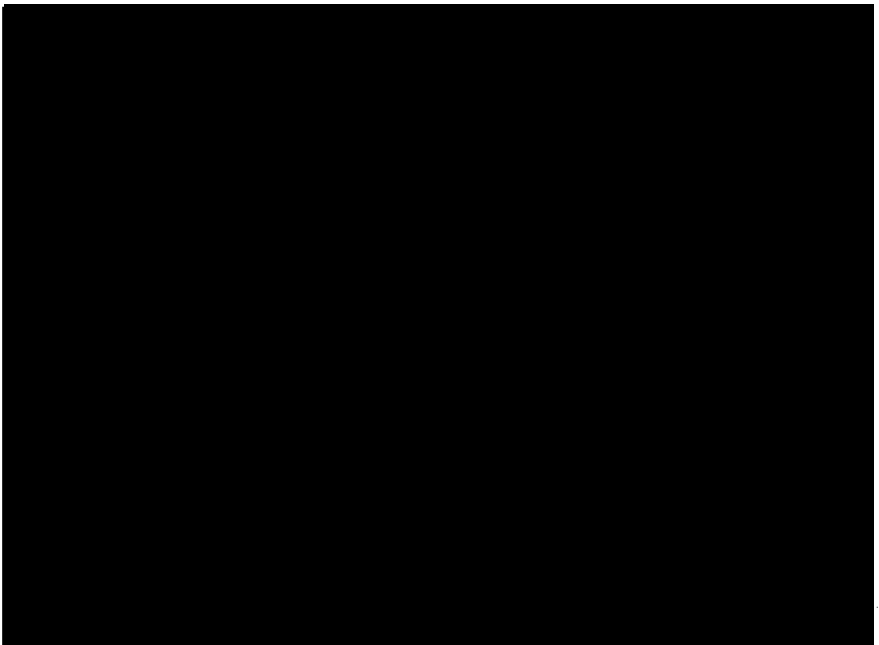

Inmiddels is de groep „Niet bij brood alleen” naar buiten getreden. Aanleiding daarvoor is de naderende fusie-datum en het kernwapen-debat van december 1979. Men wil openlijk steun betonen aan Goudzwaard c.s. en aan de CDA-kamerleden die kritisch stonden tegenover het kabinet. Er verschijnt een boekje: „Daar gaat het om”. Aantjes, Goudzwaard, Fiolet en anderen schrijven erin. Men houdt op 15 maart 1980 in de Meerpaal te Dronten een congres, in dezelfde zaal als waarin drie maanden daarvóór het vijfde CDA-congres is gehouden.

Steenkamp begeeft zich opnieuw naar Dronten, maar nu met een ander verhaal: er is sprake van een overdosis aan kritische zin, die de onderlinge verbondenheid in gevaar brengt. De werkgroep monopoliseert het Evangelie. Het is onaanvaardbaar wanneer de werkgroep ook niet-CDA-leden bij haar activiteit wil betrekken. Steenkamp doet een dringend beroep de activiteiten van de werkgroep vooral te richten op een in loyaliteit kritisch volgen van het CDA.

Op de valreep presenteert zich aan de rechterzijde in de ARP op 21 mei het comité Anti-revolutionaire Christen Democraten 1980 met

De werkgroep „Niet bij brood alleen” congresseert in Dronten, 15 maart 1980 (cartoon: Arend van Dam).

Dr. B. Goudzwaard kan de stap naar het CDA niet meemaken: op 13 mei 1980 treedt hij uit de Programcommissie; links CDA-voorzitter Steenkamp (foto: ANEFO).

een brochure: „Het CDA en de ARP”. Daarin wordt stelling genomen tegen het beleid van het AR-Partijbestuur vanwege zijn „radicalistisch christelijke” koers.

Effect heeft het allemaal niet meer. De eindstreep komt werkelijk in zicht.

In de conference te Noordwijkerhout worden op 28 juni de laatste barrières in grote eensgezindheid weggenomen. Men wordt het eens over de definitieve tekst van de statuten en het Program van Uitgangspunten.

Op 13 augustus wordt het nieuwe ontwerp-verkiezingsprogram van het CDA gepresenteerd: „Om een zinvol bestaan”.

Op 11 oktober fuseren ARP, CHU en KVP in het CDA. Alles is gereed: een program van uitgangspunten, statuten, een eigen gebouw, een nieuw verkiezingsprogram, vele leden en een nieuw dagelijks bestuur. De enige politieke vernieuwing uit de jaren '60 die resultaat geworden is, treedt aan.